

Wit op zwart.

De ‘rassenkwesie’ op Nederlandse radio en televisie (1945-1970).

Lonneke Geerlings | lonnekegeerlings@gmail.com

Het was de zomer van 1958 toen Gordon Heath zijn Nederlandse uitspraak oefende in zijn Parijse appartement. De Afro-Amerikaanse acteur had zojuist een eenmalige rol geaccepteerd voor VPRO-televisie, in een toneelstuk genaamd *Advocaat pro deo*. Een vriendin, de Nederlandse Rosey E. Pool, had hem uitgedaagd om de rol aan te nemen, en als vertaalster, promotor en actrice speelde ze een belangrijke rol in deze productie. Maar wat was nu eigenlijk het doel van de uitzending? Het was overduidelijk bijzonder om een Afro-Amerikaanse acteur Nederlands te horen spreken op Nederlandse TV – maar uniek was het niet. Dit document is een beknopt verslag van het onderzoek dat ik in juli-oktober 2019 heb uitgevoerd als gastonderzoeker bij het Instituut voor Beeld en Geluid, waarbij ik de historische context van ‘ras’ op Nederlandse radio en televisie heb onderzocht.

De jaren vijftig zijn niet bijzonder geliefd onder historici. Woningtekort, verzuiling en zwart-wit-televisie schetsen een stoffig en saai beeld. Maar wie voorbij durft te gaan aan dat grijze imago van dit decennium, ziet dat deze jaren al enkele grote maatschappelijke veranderingen brachten - veranderingen die meestal worden toegeschreven aan de ‘swinging sixties’, zoals democratisering en sociale rebellie.¹ Deze veranderingen waren wellicht het meest direct zichtbaar op televisie, een gloednieuw medium dat in 1949 verscheen door enkele waaghalzen uit de theater en radiowereld. De overstap naar televisie ging niet zonder slag of stoot. VPRO-regisseur Jack Dixon kon zich herinneren dat hij een verschoppeling werd door zijn keuze voor TV. Een theatercollega zou tegen hem gezegd hebben: ‘Televisie? Jaja - mijn werkster heeft zo’n ding.’² In de jaren vijftig was er slechts één televisiekanaal, dat ongeveer twaalf uur per week uitzond. Radiogidsen zagen eruit zoals hedendaagse televisiegidsen: een vaststaand tijdschema met diverse programma’s. Het medialandschap was, net als de maatschappij, geclusterd in verschillende ‘zuilen’ en iedere groep - protestanten, katholieken, liberalen, socialisten - had zijn eigen politieke partijen, scholen, vakbonden en natuurlijk omroepen.

Een Amerikaans modeverschijnsel

Er werd veel inspiratie gehaald uit Engeland (met name de BBC) maar natuurlijk ook de Verenigde Staten. Amerika was een 'irresistible empire', zelfs de schaduwkanten van deze wereldmacht spraken tot de verbeelding.³ Want de jaren vijftig waren ook de jaren van de zwarte burgerrechtenbeweging in de VS, die in de jaren zestig volledig tot bloei zou komen. Nederlandse media berichtten regelmatig over protesten tegen rassensegregatie, ongelijke burgerrechten en discriminatie. Wanneer er over de Amerikaanse situatie werd gesproken, werd er zonder blikken of blozen gesproken van 'het Negerprobleem'.⁴ Dat was natuurlijk misleidend, omdat het in feite niet een probleem was dat door Afro-Amerikanen was gecreëerd, maar door witte Amerikanen.

Eind jaren vijftig verscheen er een nieuw type protest tegen segregatie en discriminatie: een vreedzaam en 'fatsoenlijk' protest. Zo was er de Montgomery Bus Boycot met Rosa Parks (1955), de veelbesproken integratie van Little Rock Central High School in Arkansas (1957), en demonstraties en marsen geleid door de dominee Martin Luther King, Jr. Zulk soort acties lieten zien dat het geweld enkel afkomstig was van één kant: witte racisten. Dat was een bewuste strategie, want door de rassensegregatie aan te vechten liep men al gauw het gevaar om als 'communist' afgeschreven te worden. De Koude Oorlog was inmiddels aangebroken en de verhoudingen stonden op scherp. Maar deze kalme protesten maakte het zogenaamde 'rassenprobleem' mainstream: vanaf het midden van de jaren vijftig werd de achterstelling van Afro-Amerikanen gezien als een onrecht door alle kanten van het politieke spectrum. *De Volkskrant* vond de aandacht voor Amerikaans racisme - toen nog 'de rassenkwestie' of 'het rassenvraagstuk' genoemd - zo overdreven dat ze spraken van een 'modeverschijnsel' en een 'rage'.⁵

'Zoiets ken hier niet gebeuren'

Die aandacht resulteerde ook in enkele televisie-uitzendingen over de Amerikaanse 'rassenkwestie'. Jan Willem Schulte Nordholt (1920-1995), toen nog docent geschiedenis en later hoogleraar in Leiden, groeide uit tot een ware autoriteit op dit onderwerp. Zijn boek *Het volk dat in duisternis wandelt. De geschiedenis van de negers in Amerika* (1956, drie keer herdrukt) was een schot in de roos. Dat kwam mede door zijn vasthoudende protestantisme maar ook zijn verzetsachtergrond. Al gauw belande hij bij de Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep (VPRO). Deze omroep was veel progressiever dan de naam deed vermoeden. Een omroep van 'pure individualisten' noemde de VPRO zichzelf, een die weinig ophad met het hokjes-denken van het verzuilde Nederland.⁶ Zij lieten zich niet in één hokje plaatsen. Naarmate de jaren vijftig vorderden maakte hun non-conformisme het tot een vrijplaats voor creatievelingen.

De VPRO liet zich leiden door humanitaire idealen, en bracht vanuit dat gedachtegoed programma's over de 'derde wereld' en over onderwerpen waar veel andere omroepen hun vingers niet aan wilden branden, waaronder Amerikaanse rassendiscriminatie. In januari 1957 maakte Schulte Nordholt een vierdelige radioserie genaamd 'Wit op zwart' over rassenrelaties in de VS. Helaas zijn enkel de titels bewaard gebleven: 'Zonen van Cham' (4 januari 1957), 'De eeuwige Darkies' (11 januari), 'Ook Amerika', naar een gedicht van Langston Hughes (18 januari) en 'Wit op zwart' (25 januari). Dat zoiets op 'primetime' werd uitgezonden op Hilversum 1 en 2, op vrijdagavond om 20:45u, zegt veel over de populariteit van het onderwerp. Vermoedelijk werden misstanden duidelijk afgewezen, zoals andere media ook deden, maar zonder de VS aansprakelijk te stellen hiervoor. Het bleef een gevoelig onderwerp.

Het was Schulte Nordholts fotoboek *Rassendiscriminatie* (1961) dat aanleiding gaf tot een spraakmakende NTS-documentaire over discriminatie in Nederland genaamd 'Zwart of wit. Is er in Nederland rassenvooroordeel?' Deze documentaire, die in november 1961 werd uitgezonden, was van een heel ander kaliber. In deze documentaire van Willem G. van Maanen werd de positie van Surinamers, Indische en Joodse Nederlanders onderzocht - en dat leidde tot schokkende verhalen. Alle ondervraagden reageerden op camera vol afschuw over geweld tegen Afro-Amerikanen tijdens vreedzame protesten: 'Zoiets ken hier niet gebeuren' zei één voorbijganger. 'En dat moet dan beschaving heten', zei een ander. Maar of het ook hier in Nederland zou kunnen gebeuren, daar waren de meningen over verdeeld. 'Beslist niet', meende er één. 'Ja, kan hier ook gebeuren' meende een ander. 'Ik ben zelf van Joodse afkomst' zei een andere geïnterviewde. 'Er hoeft maar één klein vonkje te wezen.'

Opvallend dat er uitvoerig werd gereflecteerd op het begrip 'ras', waarbij de recente Jodenvervolging ook werd aangehaald. 'Het woord "ras" en dus het begrip "ras" is een bedenkensel van de blanke' zei de voice-over stellig. 'Diezelfde blanke weet nu dat er geen enkel verband is tussen het samengaan van een bepaalde haarkleur met geestelijke eigenschappen.' Maar vooroordelen uitroeien bleek moeilijker dan rationeel denken. De uitspraken van de meeste geïnterviewden zeiden veel over hun denkbeelden, maar waarschijnlijk nog meer over wat er acceptabel werd gevonden om op televisie te zeggen. In dat opzicht was een oudere man ongebruikelijk ongeremd toen hij werd gevraagd of hij bezwaar zou hebben tegen een zwarte schoonzoon. 'Dat is natuurlijk wel een heel moeilijk iets', begon de man. Hij zou toch wel tegen zijn dochter zeggen: 'Wat haal je je in je hoofd? Of hoe zit dat? Niet? Laten we zo maar eerlijk zijn.'

Maar de documentaire ging verder en stak duidelijk de hand in eigen boezem. Hoewel een naamloze expert benoemde dat er in 'Nederland (...) geen officiële discriminatie [bestaat]' en dat we wat dat betreft 'een bijzonder tolerant volk' waren, moesten we 'uitkijken met dit onszelf op de borst

kloppen.’ Er volgden beelden van een Surinaamse Nederlander die problemen had ondervonden bij het vinden van een woonruimte. Ook verscheen er een Joodse marktkoopman die moeite had met een aantal collega’s, die een paar jaar eerder bij de NSB hadden gezeten. Maar wellicht de meeste indruk maakte een Indische vrouw uit de Beemster die vertelde dat zij en haar kinderen uitgescholden en zelfs bedreigd werden in hun dorp. ‘Ik kan nooit wasgoed buiten hangen want het wordt altijd vuil gemaakt’ vertelde ze aan de cameraploeg.

Zulk soort ervaringen pasten niet bij het Nederlandse zelfbeeld als ‘een bijzonder tolerant volk’. Een recensent van dagblad *Trouw* was met name diep getroffen door het verhaal van de Indische vrouw en concludeerde dat ‘rassendiscriminerende gevoelens inderdaad ook in ons land voorkomen.’⁷ Zelfs de neutrale AVRO was kritisch over het ‘zo verdraagzame Nederland’: ‘We denken niet gauw aan rassenproblemen in Nederland’, schreven ze in hun *Radiobode*. ‘Die situeren we altijd heel ver van ons vandaan in de Verenigde Staten en Zuid-Afrika, (waarbij we dan maar gauw een paar eeuwen gemeenschappelijke geschiedenis vergeten...). [...] Maar vrijwel tegelijkertijd lopen Spaanse en Italiaanse arbeiders ons land uit, omdat ze in het klimaat hier niet kunnen wennen en dat is dan waarlijk niet alleen ‘t klimaat dat De Bilt registreert.’⁸ Zulk soort kritische geluiden sluiten aan bij het beeld dat door historici en sociologen is geschetst: Nederlanders vonden zichzelf tolerant en antiracistisch. Dienne Hondius beargumenteerde al dat er een sterke antiracistische discours dominant werd na WOII, en Gloria Wekker stelde dat racisme in Nederland verhuld werd door ‘witte onschuld’.⁹ De uitzending ‘Zwart of wit’ laat inderdaad een antiracistische strekking zien, maar zeker niet een beeld dat Nederlanders onschuldig waren. Vooralsnog gebeurde dit wel op een afstandelijke toon, er wel een onrecht werd benoemd, maar de daders anoniem bleven.

Donald Jones met een snor

Tegelijkertijd gebeurde er iets bijzonders. In de film *Plantage Tamarinde* (1957) was er nog een witte acteur zwart geschminkt, maar kort daarna was er een kleine explosie aan niet-witte acteurs. Allereerst was daar Annie M.G. Schmidts *Pension Hommeles* (VARA/VPRO), dat in oktober 1957 voor het eerst werd uitgezonden. Daarvoor was speciaal een Afro-Amerikaanse acteur aangenomen die warempel Nederlands sprak: Donald Jones. Met zijn zware Amerikaanse accent werd hij een ware sensatie en het nummer ‘Ik zou je in een doosje willen doen’ (1959) werd zijn *signature song*. In oktober 1959 verscheen Otto Sterman in de NCRV-uitzending *Het Concert*, waarin een zwarte man (gespeeld door Otto Sterman) verliefd werd op een blinde witte vrouw (Ijda Andrea). De liefde was wederzijds, totdat de blinde vrouw ongemerkt haar racistische ideeën uitte. De situatie was in te denken voor veel Nederlandse kijkers, maar toch bleef het vooral iets dat Amerikanen betrof.

In september 1958 stonden de kranten ineens bol van een TV-toneelstuk dat slechts eenmalig uitgezonden zou worden. Het stuk, *Advocaat pro deo*, kreeg veel aandacht doordat de hoofdrolspeler, de Afro-Amerikaanse acteur Gordon Heath, speciaal voor de gelegenheid Nederlands leerde. De drijvende kracht achter de uitzending was Rosey Pool, die het stuk naar Nederland had gehaald. Maar al tijdens de voorbereidingen bleek dat er te weinig professionele zwarte acteurs in Nederland waren. Donald Jones kon zich herinneren: 'Als er vroeger een neger moest worden gespeeld had je drie beroepsnegers. Otto Sterman, Marius Monkau, en ik.'¹⁰ Meer keuze was er niet. Maar Pool was vastberaden het stuk door te laten gaan. Zij wierf in haar eigen netwerk om alle zwarte rollen in het stuk vervuld te krijgen. Zo draafden enkele vrienden van haar op, allen zonder enige acteerervaring: Hermie Dumont-Huiswoud, William Spaarndam Johnson, Paula van Wijk en Django Sterman, de zoon van Otto Sterman. Maar voor de hoofdrol had ze een speciaal iemand in gedachten: de Amerikaanse acteur Gordon Heath, die het hele stuk grotendeels fonetisch uit zijn hoofd leerde.

Donald Jones werd niet gevraagd voor *Advocaat pro deo*, mogelijk omdat het wat vreemd zou zijn om twee Amerikaanse acteurs te hebben die beiden gebrekkig Nederlands spraken. Het was ook niet goed voor de PR, want in persberichten werd Gordon Heath gepresenteerd als dé unieke Nederlandssprekende Amerikaan. Die boodschap was zo overtuigend dat zelfs Heath zelf zich herinnerde dat hij was gevraagd omdat er niemand was in Nederland die de rol van de advocaat kon spelen.¹¹ Dat dat niet waar was, bleek wel uit krantenartikelen waarin hij werd beschreven als 'Donald Jones met een snor'.¹² Waarom Gordon Heath werd aangenomen en niet bijvoorbeeld Otto Sterman is niet duidelijk. Maar het zal waarschijnlijk meegespeeld hebben dat een Amerikaanse acteur veel meer kijkers trok en daarmee aandacht vroeg voor de 'rassenkwestie' dan een Nederlandse zwarte acteur. De reden was simpel: Nederlanders vonden Amerikanen simpelweg onweerstaanbaar.

Conclusie

Zulke uitzendingen waren ter lering en vermaak. Ze sneden een spraakmakend onderwerp aan, en door de vorm konden kijkers zich inleven in de situatie, wellicht meer dan via beelden die ze op het nieuws en in de krant zagen. Tegelijkertijd bleven zwarte acteurs in Nederland zeer beperkte mogelijkheden hebben, zowel op toneel als op televisie en film. Otto Sterman klaagde tegen Rosey Pool dat hij enkel werd gevraagd voor stereotypen: bediendes, chauffeurs, pooiers, drugsdealers of slechteriken.¹³ En ook Marius Monkau kon zich herinneren dat hij stevast op de aftiteling slechts werd vermeld als 'de neger' van het spel.¹⁴ Toch was Sterman overtuigd dat er geen rassendiscriminatie was in Nederland:

Kijk, hier in Holland bestaat dit rassenprobleem in wezen niet. Ik wéét het, want ik ben hier geboren en opgevoed, ik heb hier altijd gewoond en ik heb altijd mijn relaties in allerlei kringen

gehad. Maar nooit heb ik ook maar enige onaangenaamheid ondervonden omdat ik een neger ben. Ik constateer dit als een volkomen vanzelfsprekendheid, want voor mij is een mens een mens, of hij nu een boer is in Drenthe of Minister of Staat.¹⁵

Ook andere zwarte acteurs schetsten datzelfde beeld. Donald Jones zei regelmatig in interviews dat hij blij was ontsnapt te zijn aan Amerikaanse discriminatie: hier in Nederland voelde hij zich eindelijk vrij.¹⁶ Hoewel dat gevoel zeker oprecht kan zijn geweest, zegt het ook veel over wat acceptabel was om te zeggen als zwarte acteur in Nederland. Wellicht was kritiek ze niet in dank afgenomen.

Daarnaast had de aandacht voor rassensegregatie in de VS om verschillende manieren invloed, en niet alleen positief. Een probleem was dat deze Amerikaanse invloeden niet alleen meer niet-witte acteurs op televisie brachten en daarmee in Nederlandse huiskamers brachten. Ook negatieve stereotypen en vooroordelen slopen zo naar binnen.¹⁷ Anderzijds bracht de Amerikaanse burgerrechtenbeweging ook meer bewustzijn onder Nederlandse zwarte acteurs. Otto Sterman zei eind jaren vijftig: '[T]oen na de oorlog het rassenprobleem opnieuw aan de orde kwam met zijn maatschappelijke en menselijke problemen, heb ik gezegd: ik ben een neger - en zo ben ik nu eenmaal.'¹⁸ In de jaren daarna werd zijn bewustzijn groter. In 1952 bracht hij voor het eerst zijn voordrachtsavond *Ik ben een neger* op de planken, een mengelmoes van sprookjes, gedichten en vertellingen. Het activeerde zwarte acteurs dus. Het antiracistische discours en de 'witte onschuld' van Nederland bleef echter nog lange tijd dominant. Het was pas in de jaren tachtig of zelfs jaren negentig dat zwarte acteurs zich eindelijk durfden uit te spreken tegen discriminatie binnen Nederland. ☐

¹ Hans Righart & Piet de Rooij, 'In Holland staat een huis. Weerzin en vertedering over "de jaren vijftig,"' in: Paul Luyck & Pim Slot (eds.), *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum: Verloren 1997) 11-18:17.

² 'Jack Dixon. Televisie werd zijn levensdoel,' *Het Parool*, jrg. 19, nr. 4365 (4 april 1959) 21.

³ Victoria De Grazia, *Irresistible Empire. America's Advance Through Twentieth-Century Europe* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press 2005) 337.

⁴ *De Radiobode* (AVRO), jrg. 27, no. 2 (13 januari 1957) 40: 'Vrijdag 18 januari. Hilversum I.' VPRO radio: 20:45u: 'Zwart op wit [sic?]. Een reeks van vier lezingen over het Negerprobleem door dr. J.W. Schulte Nordholt, Wassenaar. III: Ook Amerika.'

⁵ 'Henk Rigters brengt Canadees stuk. "Het Concert": tv-spel van blind meisje en negerarts,' *De Volkskrant*, 22 oktober 1959, 5. URL: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010875693:mpeg21:a0188>.

⁶ B3014, *De taak van de V.P.R.O.* (1960), 5. Zie ook: A.C. Zijdeveld, 'Vrij zinnig eigenzinnig. De cultuur en traditie van de VPRO', in: J.H.J. van den Heuvel, H. Daalder & J.C.H. Blom, *Een vrij zinnige verhouding. De VPRO en Nederland, 1926-1986* (Baarn: Ambo 1987) 147-180:166.

⁷ B.v.K., 'Luchtpost. TV-commentaar. Rassenvooroordeel?', *Trouw*, 8 november 1961, 7. URL: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010814434:mpeg21:a0155>.

⁸ *De Radiobode* (AVRO), nr. 45 (5 november 1961), 29: 'Zwart of wit. Is er in Nederland rassenvooroordeel? (NTS-documentaire, hedenavond).'

⁹ Dienne Hondius, *Blackness in Western Europe. Racial Patterns of Paternalism and Exclusion* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers 2014) 272; Gloria Wekker, *White Innocence. Paradoxes of Colonialism and Race* (Durham, NC: Duke University Press 2016) 12-13.

¹⁰ Giseline Kuipers, '1 oktober 1957. Donald Jones verschijnt in Pension Hommeles. De rol van gekleurde acteurs in Nederlandse televisiehumor,' in: Rosemarie Buikema & Maaïke Meijer (eds.), *Cultuur en migratie in Nederland. Kunsten in beweging 1900-1980* (The Hague: SDU Uitgevers 2003) 291-306:302. Citaat uit: *Algemeen Dagblad*, 2 februari 1989.

¹¹ Gordon Heath, *Deep Are the Roots. Memoirs of a Black Expatriate* (Amherst: University of Massachusetts Press 1992) 89.

¹² University of Massachusetts, MS 372, Gordon Heath Papers, Box 27, Folder 324: "'Advocaat pro deo" by VPRO Television. American Gordon Heath acts in Dutch. Amsterdam, Wednesday,' vertaling uit onbekende krant, z.d.

¹³ Rosey E. Pool, 'The Negro Actor in Europe,' *Phylon*, jrg. 14, nr. 3 (3rd Quarter 1953) 258-267:263.

¹⁴ 'Radio uit', [interview door Jellie Brouwer met Marius en Michael Monkau, vader en zoon, over cabaretprogramma 'Zwart op wit'], 12 okt 1994, NOS.

¹⁵ Dick de Vilder, 'Otto Sterman', *TV's Close Up* [ca. 1959], p. 11-12.

¹⁶ Giseline Kuipers, '1 oktober 1957. Donald Jones verschijnt in Pension Hommeles. De rol van gekleurde acteurs in Nederlandse televisiehumor,' in: Rosemarie Buikema & Maaïke Meijer (eds.), *Cultuur en migratie in Nederland. Kunsten in beweging 1900-1980* (The Hague: SDU Uitgevers 2003) 291-306:293.

¹⁷ Helene Schoenmaker, *Een onuitroeibaar perspectief? Een literatuurstudie over racisme en televisie* (doktoraalscriptie Nijmegen 1986), 18.

¹⁸ Dick de Vilder, 'Otto Sterman', *TV's Close Up* [ca. 1959], p. 11-12.